

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проведено історико-психологічний аналіз статево-рольової поведінки особистості. Доведено, що гендерне виховання є основним фактором формування статево-рольових розбіжностей у молодших школярів

Ключові слова: *стать, гендер, феміністність, маскуліністність, статево-рольова поведінка.*

Постановка проблеми. Докорінні зміни соціальної структури, політичного життя, злам усталених стереотипів поставили проблему гендерних відносин на рівень суспільного осмислення. Поняття "гендер" передбачало перехід досліджень із біологічного рівня на соціальний та відмову від постулату про природне призначення статей, що відчутно вплинуло на еволюцію соціальних норм та уявлень про стосунки статей та призначення жінки.

Соціальні ролі визначаються як сукупність очікувань щодо поведінки індивіда, котрий займає певну позицію в процесі взаємодії. Гендерні ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок, передбачаючи очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку. Від народження кожна людина одержує приписаний статус відповідно до статі, тобто статус дівчинки/жінки та хлопчика/чоловіка з відповідними очікуваннями щодо їхньої поведінки [1]. Однак історично від чоловіків та жінок очікували виконання різних соціальних ролей в усіх суспільствах відповідно до тих ціннісно-нормативних уявлень, які формувалися й відтворювалися в процесі соціально-історичного розвитку.

І зараз формування психосексуальної культури людини неможливе без виховання адекватно-позитивного сприймання власного образу об'єктом, що нероздільно пов'язаний з прийняттям власної статево-рольової та сексуально-рольової поведінки. Психосексуальна культура виділяється із загального прояву особистісного буття не тільки своїм узагальнено історичним досвідом у вигляді форм спілкування осіб певної статі, норм поведінки, традиційних цінностей та тенденцій до визначених форм діяльності, а й особливостями, пов'язаними з безпосереднім буттям людини як статевої істоти в повсякденній практиці та спілкуванні.

Особливо необхідним є правильне статеве виховання у дитинстві, оскільки саме тоді закладається більшість психологічних проблем, які переслідують особистість протягом всього життя. Саме в молодшому шкільному віці існує можливість практично необмеженого виховного впливу на особистість завдяки психологічним особливостям даного вікового етапу, що й актуалізує заявлену тему дослідження.

Метою статті є теоретико-експериментальне вивчення особливостей статево-рольової поведінки дітей молодшого шкільного віку, завданнями – здійснення історико-психологічного аналізу проблеми статево-рольової поведінки молодших школярів та дослідження особливостей її становлення.

Результати теоретичного дослідження. У вітчизняній літературі існує багато досліджень, в яких розглядається проблема статевої відмінності людини. По-перше, це медико-біологічний напрямок дослідження, коли предметом вивчення є процес набуття статевої зрілості і фізичного росту, який відбувається в цей період (Г. Васильченко, А. Захаров, Д. Ісаєв, В. Каган, Д. Колесов та ін.). Другий напрямок у дослідженні статі – психологічний, в якому зосереджено увагу на вивченні статевої диференціації, формуванні психологічної статі, гендерної ідентичності та механізмів її формування (В. Абраменкова, В. Васютинський, К. Веселовська, Т. Говорун, О. Кікінеджи, Д. Колесов, А. Личко, В. Романова, Т. Титаренко та ін.). Третій напрямок – соціально-психологічний, в якому аналізується соціокультурний аспект формування статі, значення настанов, соціальних цінностей, соціальних уявлень, а також питання міжстатевих стосунків (Ш. Берн, Д. Ісаєв, В. Каган, Я. Коломинський, І. Кон та ін.).

У античній філософії переважає антиесенціалістська тенденція, руйнування розгляду чоловічого та жіночого як фіксованих категорій, розуміння статі як гендеру, тобто соціально-культурного конструкта. Платон вважав, що жінки й чоловіки мають однакову сутнісну природу і цінність, тому повинні мати однакові освіту й ставлення до закону, проте чоловіки духовніші за народженням; статеві відмінності є результатом вищості або нижчості природи і визначає різні соціальні ролі. За Арістотелем, особливість жіночого взагалі полягає в тому, що воно означене як дефективне чоловіче. Євангельська ідея статевої рівності не була втіленою в реальність і фактично не мала відношення до світського порядку, який виправдовував підпорядкування жінок. Ідея природної рівності жінок і чоловіків займає досить вагоме місце в працях Т. Гоббса, який підкреслював рівність людей за своєю природою

інтелектуально та фізично. Період Просвітництва виявився епохою виникнення сучасного індивідуалізму, глибокої зміни уявлень, пов'язаних зі способом життя, роботою й ідентичністю чоловіків, появою нового типу сім'ї, спричиненого новим розподілом праці та сімейного життя, розділенням єдиної до того сфери життя на дві окремі сфери – суспільну (публічну), яка стає цариною чоловіків, та приватну, домашню – царство жінки. За Ж. Руссо, соціальна рівність статей становить серйозну небезпеку громадській доброчинності. І. Кант підтримує Ж. Руссо: чоловік перевершує жінку в силі та мужності, а вона має природний дар подобатись чоловікам. Г. Гегель проголошує, що лише особистість чоловіків дає змогу розвинути у юридичну особу [4]. Пізніше соціальна роль жінки, особливості її структури обґрунтовувались посиленням на біологічні відмінності (О. Вейнінгер), або християнською схематикою (М. Бердяєв).

Концепція гендеру стала загальноновизнаним досягненням неофеміністського руху в 60-70-х роках на Заході. Поняття "гендер" (Р. Столер), застосування якого передбачало перехід досліджень з біологічного рівня на соціальний та відмову від постулату про природне призначення статей, стало ключовим. Загалом спроби пояснення системи "стать-гендер" біологічними, психічними чи соціальними чинниками утворюють своєрідний континуум пояснення гендерної диференціації, полюсами якої стали есенціалізм та конструктивізм. Есенціалізм у своєму прагненні визначити сутність чоловічої та жіночої статі опирається перш за все на біологічні та психологічні її прояви, апелюючи при цьому до біодетермінації. Соціальний конструктивізм не визнає жодної вродженої риси, споконвічного покликання чи еволюційно закріплених схильностей, відшукуючи у кожному випадку соціально-культурні та політико-економічні умови його виникнення. Ця теорія пояснює становлення статі у дітей на основі існуючих у культурі соціальних стереотипів при використанні дітьми статі як принципу пізнання світу.

Поняття гендеру як соціально-психологічної статі людини визначається принаймні двома сферами детермінант: соціальними (сукупністю соціальних очікувань щодо гендерних ролей, норм і стереотипів) та особистісними (уявленням людини про те, ким вона є). Статева ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями. Гендерна ідентичність – це суб'єктивне осмислення, переживання статевої ролі, єдність статевого усвідомлення та поведінки (І. Кон, В. Васютинський, О. Кікінежді) [2]. З розвитком концепції гендерного Я (в міру дорослішання) індивід виробляє стабільну низку статево-відповідних орієнтирів, міркувань, символів відносно себе як представника певної статі [3]. У процесі онтогенезу розширюються його здібності щодо інтеріоризації широкого діапазону гендерних ролей (Ш. Берн, Е. Фромм), їх свідомого вибору.

Маскулінність та фемінність розглядаються як системи властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими чи жіночими; такі особливості людини (насамперед – психологічні), які визначають відповідність власній психологічній статі, гендерно-рольовим нормам і стереотипам, типовим для чоловіків та жінок формам поведінки, стилям життя, способам самореалізації, вибору відповідних цінностей, установок. Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, які відповідають гендерним ролям.

Отже, історичний екскурс розгляду статево-рольової поведінки засвідчує неоднозначність тлумачення ідеї природної рівності жінок і чоловіків. Аналіз розбіжностей у психологічній, емоційній, перцептивній структурах вважався сутнісним вираженням статі, що відіграє взаємодоповнюючу роль, обумовлюючи різну соціальну практику жінок та чоловіків. Основним фактором формування статево-рольових відмінностей є гендерне виховання. Невідповідність суспільним нормам, що висувуються до гендерних ролей, та відповідним цінностям створює численні суперечності між гендерними ролями людини, її гендерною ідентичністю та соціальними очікуваннями до стандартів гендерних ролей, що в процесі розвитку дітей зумовлює психологічні проблеми у міжособистісних стосунках.

Методика та процедура дослідження. Експериментальна робота проводилася на базі Кременчуцького ліцею № 4 з учнями других та четвертих класів, всього 84 школярі, серед них 42 хлопчики та 42 дівчинки, віком від 8 до 11 років. Блок методик діагностики включає в себе дослідження особливостей статево-рольової поведінки молодших школярів за допомогою анкетування, методики незакінчених речень і вивчення основних статево-рольових відмінностей серед молодших школярів за допомогою тесту "Будинок. Дерево. Людина" [5] з наступною обробкою первинних результатів за допомогою методів математично-статистичного аналізу, зокрема, χ^2 - критерію, з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням. Рекомендований перелік запитань анкети:

- 1) ти надаєш перевагу рухливим іграм, змаганням, які несуть у собі елементи ризику?
- 2) у грі чи в буденній діяльності ти любиш прикрашати домівки?
- 3) тобі приємно піклуватися про своїх друзів, родичів, ти з задоволенням надаєш їм допомогу?
- 4) тобі подобаються різноманітні технічні пристрої, механізми?
- 5) тебе турбують переживання оточуючих і ти завжди прагнеш прийти їм на допомогу?
- 6) тебе не цікавлять думки оточуючих, адже ти маєш власний погляд на будь-які речі та події?

- 7) ти любиш ділитися своїми враженнями та переживаннями з оточуючими. Якщо з тобою сталося щось цікаве, розповідаєш про це друзям, близьким?
- 8) ти любиш керувати діями інших, завжди покладаєшся на себе?
- 9) у серйозній справі не любиш брати відповідальність на себе, краще будеш виконавцем, а не керівником?
- 10) ти з задоволенням приймаєш участь в розмові, що стосується історичних подій, техніки, фантастики?
- 11) ти любиш розповідати чи слухати про стосунки людей, із задоволенням обговорюєш проблеми взаємовідносин?
- 12) ти цікавишся новинами спорту, маєш спортивних кумирів?
- 13) тобі подобаються романтичні кінофільми, ти маєш кумирів серед акторів, співаків, музикантів?
- 14) перед тим, як щось зробити чи сказати, ти завжди обдумуєш, зважуєш свої дії та слова, просиш поради?
- 15) ти не чуєш чужої думки, завжди наполягаєш на своєму?
- 16) тобі часто говорять, що ти дієш нерозважливо, імпульсивно?
- 17) ти прагнеш уникати конфліктів, часто йдеш на компроміс?
- 18) тобі подобається займатися побутовими справами, шити?
- 19) ти стежиш за своїм зовнішнім виглядом, гарно одягаєшся?

Наступною проводилася методика незакінчених речень, у якій дитині пропонується висловити власну думку щодо наявності властивих жінкам і чоловікам якостей. Перелік запропонованих речень: 1) справжній чоловік – це ...; 2) справжня жінка – це ...; 3) справжній чоловік любить ...; 4) справжня жінка любить...; 5) справжньому чоловіку властиві такі якості як ...; 5) справжній жінці властиві такі якості як

Аналіз результатів дослідження. Аналіз результатів дослідження проводився за допомогою програми SPSS for Windows 13.0. Застосування статистичного критерія χ^2 показав, що між учнями другого та четвертого класу виявлені статистично достовірні відмінності у відповідях на питання анкети залежно від статі та віку. Дівчата у грі чи в буденній діяльності більше люблять прикрашати домівки, облаштовувати їх; займатися побутовими справами, шити, куховарити; їм більше подобаються романтичні кінофільми, вони захоплюються акторами, співаками, музикантам ($p \leq 0,01$). Вони із задоволенням піклуються про своїх друзів, родичів, з радістю надають їм допомогу ($p \leq 0,01$). Хлопцям більше подобаються різноманітні технічні пристрої, машини, механізми; вони цікавляться новинами спорту, мають спортивних кумирів ($p \leq 0,01$).

Залежно від віку були визначені такі відмінності: учні четвертого класу надають перевагу рухливим іграм, змаганням, які містять елементи ризику; люблять ділитися своїми враженнями та переживаннями з оточуючими; розповідати про щось цікаве друзям та близьким ($p \leq 0,05$). Учні другого класу на рівні значущості $p \leq 0,01$ більше турбують переживання оточуючих, вони завжди прагнуть прийти їм на допомогу. Також учні даної вікової категорії у більшій мірі стежать за своїм зовнішнім виглядом, люблять гарно одягатися ($p \leq 0,05$).

На підставі аналізу результатів за тестом "Дім. Дерево. Людина" з'ясовано, що між хлопцями та дівчатами існують статистично достовірні відмінності за наступними показниками: хлопці більшою мірою ніж дівчата прагнуть до самовдосконалення ($p \leq 0,05$); вони є більш амбіційними та агресивними у порівнянні з представницями жіночої статі ($p \leq 0,01$). Поряд із цим, у дівчат більше розвинена фантазія, уява та вони зорієнтовані на сім'ю, прагнуть мати дітей та власний будинок ($p \leq 0,01$).

Пояснення понять "справжній чоловік" та "справжня жінка" пов'язане з існуванням статево-рольових стереотипів поведінки, засвоєних у процесі соціалізації та виховання: у більшості відповідей справжній чоловік повинен бути мужнім (55% дівчат і 82% хлопців) та займатися спортом (100% хлопців та 73% дівчат); справжня жінка повинна бути доброю (55% дівчат та 73% хлопців), співчутливою та доброзичливою (45% дівчат та 55% хлопців). На думку хлопців, серед основних рис справжньої жінки спостерігаємо насамперед: любить готувати, прибирає в будинку (50%), потребує сім'ї (35%). Дівчата справжньою жінкою вважають насамперед чарівну, красиву, з гарною зовнішністю (80%), інтелектуальну (60%). Стосовно образу справжнього чоловіка також існують певні відмінності: хлопці вбачають у справжньому чоловіку, перш за все, гарного робітника та людину, яка заробляє гроші (60%), захисника (22%); дівчата схильні вкладати в образ справжнього чоловіка розум, розсудливість (82%), зовнішні якості, красу (40%), прагнення допомогти, захистити (40%), силу (30%).

Отже, з віком статево-рольові відмінності стають більш помітними (зокрема у сфері спілкування) завдяки існуванню в суспільстві статево-рольових стереотипів, які поступово засвоюються дитиною в результаті її тривалого спілкування із батьками, однолітками та вчителями.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Згідно з поставленими завданнями можна зробити наступні висновки. Дівчата у грі чи в буденній діяльності більше люблять прикрашати домівки, облаштовувати їх; займатися побутовими справами, шити, куховарити; їм більше подобаються

романтичні кінофільми, вони захоплюються акторами, співаками, музикантами. Вони із задоволенням піклуються про своїх друзів, родичів, за необхідності надаючи їм допомогу; у дівчат більше розвинена фантазія, уява, вони зорієнтовані на сім'ю, прагнуть мати дітей та власний будинок. Хлопцям більше подобаються різноманітні технічні пристрої, машини, механізми; вони цікавляться новинами спорту, мають спортивних кумирів; разом з цим вони прагнуть до самоудосконалення, амбіційні та більш агресивні.

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо з'ясування психологічних особливостей статево-рольової поведінки у підлітковому віці та розробку тренінгової програми формування гендерної поведінки.

Використані джерела

1. Агеєва В. П. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / В. П. Агеєва, В. В. Близнюк, П. П. Горностай. – Київ : К. І. С., 2004. – 536 с.
2. Говорун Т. В. Стать та сексуальність : психологічний ракурс. Навчальний посібник / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
3. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.07 "Педагогічна і вікова психологія" / Говорун Тамара Василівна. – Київ, 2002. – 27 с.
4. Кремень В. Г. Філософія : мислителі, ідеї, концепції / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – Київ : Книга, 2005. – 528 с.
5. Шапарь В. Б. Практическая психология. Инструментарий / В. Б. Шапарь, А. В. Тимченко, В. Н. Швыдченко. – Ростов-на-Дону : Изд-во "Феникс", 2002. – 688 с.

Bilous R.M.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF GENDER ROLE BEHAVIOR AMONG YOUNG SCHOOLCHILDREN

Forming of psychosexual culture of a person is not possible without adequate-positive perception of his/her own image, that is inseparably connected with acceptance of own gender role and sexual role behaviors. The issue of correct sexual education as the process directed to forming features, traits, peculiarities, as well as attitudes of personality which determine needed for the society relations of a person with representatives of another sex; to forming of respect, friendship between girls and boys, to acquiring relevant norms and ideas, to education of friendly and positive relationship, to differentiating approach to organization of vital activities taking into consideration the specificity of gender, is becoming more and more urgent.

Within the research historical-psychological analysis of gender role behavior of personality was performed as well as main psychological theories were analyzed. It was proved that gender education is the main factor of forming gender role divergences of young schoolchildren. It was discovered that during the game girls like to decorate houses, organize them more; to do housework, to sew, cook; they like romantic movies more, they become fans of actors, singers, musicians; they like to take care of their friends, relatives more, they help with great pleasure; girls have fantasy and imagination more developed, they are oriented towards the family, want to have children and their own house. Boys like various technological devices, machines, mechanisms more; they are interested in new kinds of sports, sport idols; they talk about unreasonable, impulsive actions more; they strive for self-perfection, they are more ambitious and aggressive.

Key words: *sex, gender, femininity, masculinity, gender role behavior.*

Стаття надійшла до редакції 26.03.2015 року